

Архівні джерела з історії Карпатської України. Архівні документи з історії Карпатської України зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) в м.Ужгороді та Берегові, Центральному Державному історичному архіві України у Львові (ЦДІА у Львові), Центральному Архіві Міністерства Державної Безпеки Росії в Москві (ЦАМДБ Росії), особистих архівах закарпатського священика Ф.Горвата і члена ревізійної комісії УНО М.Бандусяка, Архіві Міністерства Закордонних Справ Чеської Республіки (AMZV) і Військово-Історичному Архіві Чеської Республіки (VNA) в Празі, Державному архіві Угорщини (OL) та Військово-Історичному Архіві Угорщини (HL) в Будапешті, архівах м.Клуж і Бая Маре (Arhivele Cluj-Napoca M.J.; Arhivele statului Baia Mare) в Румунії тощо. У третьому фонді ДАЗО під назвою “Президія уряду Карпатської України” знаходяться сотні документів про внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення, а також матеріали 17-го фонду “Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України”, їхній аналіз дає можливість з’ясувати такі складні питання, як діяльність угорської іреденти, відносини між чехословацьким і українським урядами тощо. У фонді 1148 під назвою “Центральна Рада в Хусті” особливу цінність являє собою справа №2, в якій міститься доповідна записка М.Бандусяка про спробу державного перевороту з метою усунення від влади уряду А.Волошина. У другому фонді “Президія крайового управління і Президія земського уряду Підкарпатської Русі”, фонді 4с/18 “Міністерство внутрішніх справ Карпатської України”, фонді 63 “Цивільне управління Підкарпатської Русі” містяться цікаві матеріали про діяльність угорських агентів на території Закарпаття, численні угорські та польські листівки, в яких місцеве населення закликалось до збройної боротьби проти законного українського уряду тощо. У 72-му фонді поміщені матеріали, які дозволяють простежити участь членів товариства “Просвіта” в розбудові Карпатської України. Матеріали 19-го фонду – “Міністерство господарства Карпатської України” – дають можливість прослідкувати розвиток сільського господарства, промисловості та торгівлі, рівень безробіття, соціальне становище населення краю. Після прийняття Закону України від 17 квітня 1991 р. “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні” Президія Верховної Ради України (постанова від 6 квітня 1992 р.) та Кабінет міністрів України (постанова від 11 вересня 1992 р.) підтримали пропозицію Академії наук України, Служби безпеки України, Державного комітету України по пресі, Українського культурно-освітнього товариства “Меморіал” ім. В.Стуса, Всеукраїнської спілки краєзнавців про підготовку і випуск багатотомної науково-документальної серії книг “Реабілітовані історією”. Перетворюючи в життя вищезгадані постанови, архівно-слідчі кримінальні справи про репресованих громадян Закарпатської області післявоєнного періоду були передані з архіву Управління СБУ в Закарпатській області ДАЗО. Цей фонд, одержав найменування 2558, сконцентрував кримінальні справи на реабілітованих громадян області всіх категорій, засуджених за так звану антирадянську, антиколгоспну пропаганду, український буржуазний націоналізм, участь в діяльності уряду Карпатської України та Карпатської Січі, підпільній антирадянській організації ОУН (Закарпатській крайовій організації ОУН) та антирадянських молодіжних організаціях. Особливий інтерес викликають стенограми допитів команданта Карпатської Січі Д.Климуша, які зберігаються в фонді 2558. Вони допомагають краще з’ясувати роль опозиції, яка виникла в Карпатській Січі в лютому 1939 р. Цінним джерелом для дослідження громадсько-політичних відносин між політичними організаціями Східної Галичини і Закарпаття є матеріали 205 фонду “Прокурор апеляційного суду у Львові” ЦДІАУ у Львові. В них йдеться про масові нелегальні переходи польсько-чехословацького кордону українцями Східної Галичини та судові процеси над перебіжчиками. У фонді 201 зберігаються листи А.Волошина до Галицького митрополита Андрея Шептицького. Зокрема, лист від 11 грудня 1942 р., в якому А.Волошин вітав митрополита з нагоди Дня св. Андрія і лист від 28 липня 1941 р., в якому А.Волошин вносив свої пропозиції щодо створення Українського Патріархату.

Великий науковий інтерес викликає лист представника ЗУНР в Югославії Григорія Микитея до митрополита Андрея Шептицького про приїзд Апостольського Візитатора Джованні Дженоккі в Галичину і становище в Югославії та Підкарпатській Русі. В ньому йдеться про спроби прихильників А.Шептицького добитися переміщення Крижевацького єпископа Д.Няраді на Закарпаття. Серед документів Державного архіву Івано-Франківської області заслуговує на увагу фонд 2 – “Станіславське воєводське управління”, в якому містяться численні документи про посилення денационалізації та полонізації місцевого українського населення та акції протесту з боку українців тощо. Заслуговують на увагу матеріали ф. 129 – “Прокурор обласного суду у м.Львові” Державного архіву Львівської області. Вищеназвані архівні фонди нами використані для аналізу історичних подій, які передували Карпатській Україні. У фонді Н-17681 ЦАМДБ Росії в Москві міститься “Особова справа А.І.Волошина”. Президенту Карпатської України доводилось відповідати на численні запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа. Перший допит був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. (мотиви орієнтації уряду Карпатської України на Німеччину, відносини між політичними силами Закарпаття і ОУН, часткову зміну орієнтації А.Волошина та членів його кабінету після окупації краю Угорщиною. А.Волошин детально описав хід переговорів з керівництвом Проводу Українських Націоналістів у Венеції (Італія) 21 липня 1939 р.). Заслуговують на увагу ксерокопії та мікрофільми документів 3-го фонду АМЗВ, одиниці зберігання (картони): 606, 620 – політичні справи; 642 – антидержавна агітація проти ЧСР; 655 – партії в ЧСР (1921–1939). В цих документах містяться важливі дані про політичну ситуацію в Чехословаччині та Закарпатті, міждержавні стосунки ЧСР з Угорщиною, Польщею, Румунією. Згадані архівні фонди характеризують політичні організації, що симпатизували Угорщині, висвітлюють діяльність українських емігрантських організацій, аналізують окремих політичних діячів краю. Цікавими у цьому плані видаються справи про античеську і антиукраїнську діяльність польських та угорських терористів, угорську іреденту на Закарпатті. Документи ВНА в Празі, зокрема, картони 24 – “Справа про останні події”, 23 – “Головний штаб армії” проливають світло на рівень військової підготовки збройних сил Чехословаччини до захисту кордонів країни, про оборонні бої 14–18 березня 1939 р. Вони яскраво свідчать, що чехословацька армія мала всі можливості до відбиття нападу ворога, однак планомірно відступала, виконуючи наказ генерала Л.Прхали про евакуацію. У названих картонах наводяться сотні свідчень про збройні сутички між чехословацькими прикордонниками та угорськими терористами. Документи ВНА висвітлюють відносини між закарпатськими націоналістами та керівництвом Німеччини. Особливої уваги заслуговують матеріали справи “Німеччина”, які доводять, що вже з листопада 1938 р. встановилися тісні стосунки між керівництвом Карпатської Січі та німецькими службами безпеки. Карпатська Січ систематично проходила вишкіл в Німеччині, а група січовиків готувалася до ведення активних бойових дій на боці Німеччини проти Польщі. Важливі фактичні дані про підготовку нападу Угорщини на Закарпаття знаходяться у фондах НЛ. Це, зокрема, щоденні записи угорських офіцерів про сам хід наступу, бої з чехословацькими військами та карпатськими січовиками, різноманітні військові оперативні плани. Неабиякий інтерес викликають доповідні записки угорських агентів “Коффи”, “Г” та інших про національно-визвольний рух в Закарпатті, інформативні повідомлення про діяльність “неблагонадійних” політичних діячів краю. У фондах НЛ знаходяться поіменні списки “ворогів святостефанської корони”, яких після захоплення Закарпаття мали репресувати. Угорські архівні документи аргументовано доводять, що гортисти заздалегідь готувалися до репресивних дій та масових розстрілів. Це нам дає підставу переглянути висновки окремих істориків, що, нібито, репресії були викликані опором проти агресора з боку карпатських січовиків. Сотні свідчень про діяльність угорської іреденти містяться у фондах ОЛ в Будапешті. Документи з румунських архівів Клужа і Бая Маре переконують, що угорські терористи не менш активно діяли в румунських селах

Закарпаття (“Залізна гвардія”, загони Геяша), що змушувало місцеве населення втікати на територію Румунії. **М.М.Вегеш**